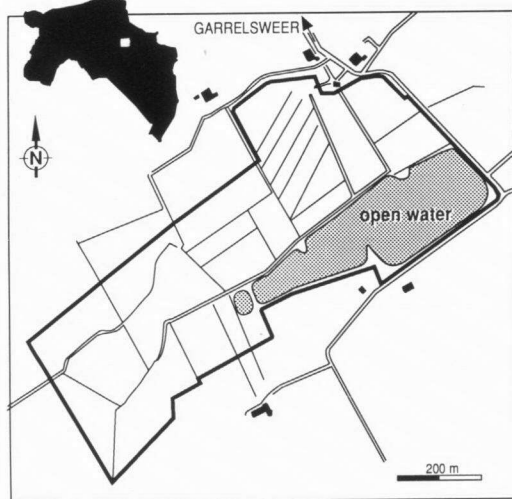

VOGELS VAN HET HOEKSMEEER

Egbert Boekema

Het Hoeksmeer ligt tussen het Damsterdiep en Eemskanaal, twee kilometer ten zuiden van Garrelswээр in een natuurlijke schotelvormige laagte (figuur 1).

Figuur 1: Ligging van het Hoeksmeer

Oorspronkelijk was hier een meertje. Aan het begin van de negentiende eeuw werd het drooggelegd. Op de windmolen aan de noordzijde staat het jaartal 1801 (zie foto). Op de stafkaart van 1867 is het Hoeksmeer ingetekend als moerasig land. Kennelijk kon de bemaling niet verhinderen dat de grond soms drassig was. Bij de uitvoering van de ruilverkaveling Stedum-Loppersum werd een gebied van 44 hectare aan Staatsbosbeheer toegewezen. Het plan werd opgevat om het door middel van natuurbouw in te richten als moerasgebied. In 1987 werd het grondverzet verricht. Om een groot deel van het gebied werd een kade gelegd en aan de noordzijde werd een uit-en inlaat voor water gebouwd. Hierdoor heeft het Hoeksmeer een eigen waterpeil, dat onafhankelijk kan worden geregeld. Doorgaans

stroomt water alleen het gebied uit omdat het peil van de omringende sloten dan een stuk lager ligt. In droge zomers, als het open water deels tot een modderlaag is ingedampt, kan water worden ingelaten.

Het Hoeksmeer bestaat ruwweg uit vier componenten: open water met sloten, droog grasland, vochtig grasland en vervuigd grasland met een begroeiing van rietgras en pitrus. In het laagstgelegen deel, in het zuidoosten, ligt permanent een plas met afmetingen van ongeveer 200 bij 400 meter. In de winter staat bij hoge waterstanden nog eens tien hectare vochtig grasland onder een klein laagje water. Deze percelen drogen in de loop van het voorjaar langzaam op. De hoogst gelegen percelen liggen aan de noordzijde, ten westen van de molen. Ze liggen naar schatting twee meter hoger dan de diepst liggende delen. Grasland en dijkes worden gemaaid en beweid, ook lastige plukken pitrus rond het open water worden gemaaid. Bomen zijn er binnen het reservaat niet of nauwelijks. In de nabije omgeving staan vier boerderijen en twee huizen met wat erfbeplanting, een gemaal en de eerder genoemde windmolen. Het Hoeksmeer ligt dus in een tamelijk open gebied.

Vanaf 1989 zijn de pleisterende vogels ongeveer 120 keer geteld, in alle maanden van het jaar. Het terrein werd vanaf een aantal plekken met een goed overzicht systematisch afgezocht. De vogels zijn zoveel mogelijk individueel geteld. In gevallen waarbij vele honderden vogels aanwezig waren moest soms met een schatting worden volstaan. Aangezien het gebied meestal niet werd betreden kunnen sommige vogels zijn onderteld, met name vogels die zich in het onoverzichtelijke westelijke deel, dat vanaf de weg niet goed is te overzien,

De molen van het Hoeksmeer.

Foto Hans Hut

vogels aanwezig waren moest soms met een schatting worden volstaan. Aangezien het gebied meestal niet werd betreden kunnen sommige vogels zijn onderteld, met name vogels die zich in het onoverzichtelijke westelijke deel, dat vanaf de weg niet goed is te overzien, ophouden.

BROEDVOGELS

25 soorten broeden zeker of waarschijnlijk binnen de grenzen van het reservaat, of tot op enkele tientallen meters erbuiten. Juist buiten het reservaat kunnen we algemene vogels aantreffen, zoals Merel, Winterkoning, Fitis, Koolmees, Boerenzwaluw, Huiszwaluw, Spreeuw en Ekster. De Holeduif broedt jaarlijks in de kap van de molen. Een Blauwborst had in 1991 een territorium in een rietsloot 100 meter ten noorden van het reservaat. Ook zijn Fazant, Zwarte Roodstaart, Torenvalk en Wielewaal te zien of te horen. De laatste broedt in het populierenbos

ten noorden van het gebied, evenals de Havik, die regelmatig boven het Hoeksmeer op jacht gaat. Maar binnen het reservaat broeden betrekkelijk weinig soorten doordat er vrijwel geen bomen en riet aanwezig zijn. Tot de broedvogels en mogelijke broedvogels behoren: Fuut, Wilde Eend, Zomertaling, Krakeend, Slobeend, Kuifeend, Bergeend, Knobbelswaan, Porseleinhoen (mogelijk), Meerkoet, Waterhoen, Scholekster, Kievit, Kleine Plevier, Kempphaan (mogelijk), Watersnip (mogelijk), Grutto, Tureluur, Veldleeuwerik, Koekoek (mogelijk), Graspieper, Witte Kwikstaart, Gele Kwikstaart, Rietzanger en Rietgors.

Het Hoeksmeer heeft een goede broedvogelstand wat de weidevogels betreft. Meerkoet, Scholekster, Kievit, Tureluur en Grutto broeden in hoge dichtheden, schaarse soorten als Zomertaling, Krakeend en Porseleinhoen verhogen de waarde van het reservaat als broedvogelsterrein nog eens. Bovendien lijkt het erop dat jaarlijks veel jongen groot worden omdat in

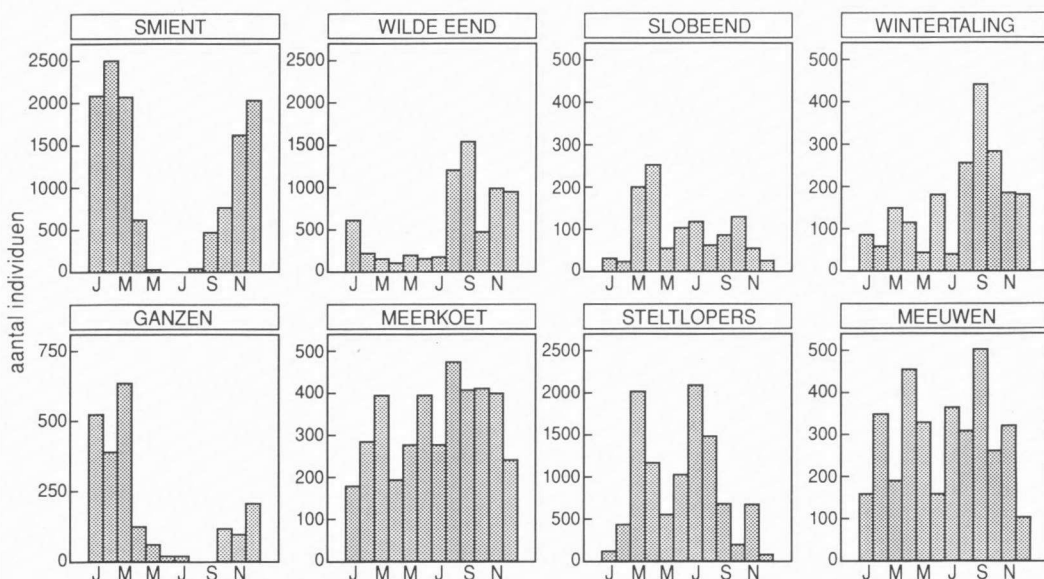
de randzones niet al te veel gemaaid wordt, ook in juli wanneer menig paartje nog niet vliegvlugge jongen heeft. Dat een deel van het terrein permanent onder water staat lijkt voor soorten als Kievit en Tureluur geen nadeel te zijn omdat ook aan de zuidoost-zijde, waar slechts een korte slikkige randzone met gras aanwezig is diverse paren vlak naast elkaar broeden.

DOORTREKKERS

Jaarlijks pleisteren in het Hoeksmeer enkele tienduizenden vogels. Het gebied is vooral van belang voor watervogels, waarvan er jaarlijks 25-50.000 kortere of langere tijd pleisteren. Hieronder worden enkele bijzonderheden van de belangrijkste en interessantste vogels van het Hoeksmeer gegeven, waarbij de absolute maxima uit 120 tellingen tussen haakjes zijn vermeld. Voor een vijftal soorten en drie groepen van soorten zijn deze maxima afgebeeld in figuur 2.

Aalscholvers (24) zijn regelmatig aanwezig; pleisteren steeds op de landrug in het midden

van de plas en vissen soms in de brede sloten. Er is veel uitwisseling met de omgeving, want de aantallen wisselen voortdurend. Een jaarlijkse gast is de *Lepelaar* (6). De *Wilde Eend* (1500) heeft een piek in de nazomer, 's winters zijn er maximaal een paar honderd. *Wintertalingen* (440) zijn er het hele jaar op het water en de vochtige graslanden. *Smienten* (2500) eten vooral gras aan de noordzijde en overzomeren in klein aantal. *Pijlstaarten* (118) gronden in het voorjaar midden in de plas, in het najaar eten ze graan op akkers in de omgeving en komen er alleen maar om te drinken en te rusten. *Slobeenden* (250) en *Krakeenden* (17) foerageren ook bij voorkeur op het water. De *Kuifeend* (268) en de *Tafeleend* (79) zijn het hele jaar door schaars maar met een piek in het voorjaar. *Kolganzen* (480) en *Grauwe Ganzen* (221) nemen ieder jaar nog iets in aantal toe. Een Grauwe Gans met halsband werd drie opeenvolgende winters waargenomen, wat duidt op plaatstrouw van de pleisterende ganzen, zelfs voor een klein gebied als het Hoeksmeer. *Brandganzen* (30) zijn er regelmatig, *Rietganzen* (1) ontbreken. In de winter zijn er steeds zo'n 100-200 *Meerkoeten*, ook tijdens het

Figuur 2: Hoogste maandaantallen van een aantal soorten (groepen) in het Hoeksmeer over de periode 1989-1992.

begin van het broedseizoen zijn het er nauwelijks minder. Soms lopen in de zomer de aantallen al weer op tot over de 300, met 470 als maximum. Ze foerageren op het water, dat in deze periode massaal met algen bedekt kan zijn. Als de algen zijn verdwenen gaan de overgebleven Meerkoeten op het gras foerageren. In de herfst schommelen de aantallen rond de 400. In het voorjaar zijn er relatief weinig trekkende steltlopers, maar in de nazomer, als de waterstand begint te zakken pleisteren hoge aantallen op de uitdrogende slikbodem. Op 23 juli '89 waren bijvoorbeeld achttien soorten steltlopers aanwezig! *Kleine Strandloper* (116), *Watersnip* (180), *Krombekstrandloper* (32) en *Bontbekplevier* (32) zijn in de nazomer talrijk. Het Hoeksmeer fungeert als slaappleaats voor *Scholekster* (450), *Grutto* (640), *Wulp* (298) en *Kemphaan* (420). De aantallen van de Scholekster zijn relatief niet zo indrukwekkend, maar voor de andere soorten behoort het Hoeksmeer tot de grootste slaappleaatsen in Groningen. Opvallend is dat in augustus de Scholeksters al vrijwel verdwenen zijn, hoewel elders in het binnenland nog grote aantallen op slaappleaatsen aanwezig zijn (Hoogkerk, Drachten). De *Kievit* (600) is het talrijkst in de herfst. Ruitersoorten zijn nooit erg talrijk, maar wel gedurende langere tijd present. De *Zwarte Ruiter* (11) is in acht maanden opgemerkt, *Bosruiter* (17), *Oeverloper* (26) en *Witgat* (5) in zes maanden. Bij nauwkeurig waarnemen blijkt echter dat er een constante verversing is van individuen, vogels trekken af en aan. Het totale aantal jaarlijkse pleisteraars moet dus vele malen hoger zijn dan de maxima. Ook *Rosse Grutto's* (36) pleisteren soms kort, evenals *Goudplevieren* (350). Groepen die in het westelijke deel pleisteren of in de wijde omgeving op grasland foerageren, strijken soms op het slik neer. Alleen *Kluten* (2) zijn schaars. Het beeld wordt gecompleteerd door de meeuwen. *Kokmeeuwen* (460) zijn het talrijkst in de zomer en ontbreken vrijwel in de winter, wanneer de *Stormmeeuw* (320) het talrijkste is. Overigens nemen de aantallen Kokmeeuwen gestaag af. Maar de *Kleine Mantelmeeuw* (47) toont nog steeds een

stijgende lijn en is in de maanden mei tot augustus nu talrijker dan de *Zilvermeeuw* (42) geworden. Deze meeuwen pleisteren echter allen kort.

CONCLUSIES

Door de gunstige ligging en de structuur is het Hoeksmeer een waardevol vogelgebied. Het reserveaat is vooral belangrijk voor trekvogels: eenden, Meerkoeten en steltlopers en, zij het in iets mindere mate, ganzen, zwanen en kleine zangvogels. De jaarlijkse maximale aantallen blijven voor de meeste soorten op een tamelijk constant niveau. Bij het huidige beheer hoeft hierin niet al te veel verandering te komen. Beheer blijft noodzaak, want het waterpeil is laag en het gebied zal zonder maatregelen dicht gaan groeien. In 1988 waren er nog nauwelijks pitruspollen aanwezig maar in 1989 was al sprake van een toename langs de zuidrand. Langs de noordrand en in het westelijke gedeelte groeit behalve pitrus ook massaal rietgras. Bij het beheer worden grote grazers en schapen ingeschakeld. De graslanden aan de noordzijde worden gemaaid. Ook kleine randjes pitrus worden speciaal gemaaid. Door de relatief hoge waterstand in het voorjaar blijft er na het zakken van de waterstand in de zomer slik vrijkomen voor de steltlopers.

IMPLICATIES VOOR NATUURBOUW IN GRONINGEN

Het is verheugend dat het Hoeksmeer grote aantallen vogels op een klein stukje kan huisvesten. Natte terreinen, geschikt voor grotere aantallen steltlopers, eenden en andere watervogels zijn er in de provincie betrekkelijk weinig. Bovendien zijn ze ook nog eens onregelmatig verspreid. In grote delen van het binnenland is voor soorten als Bontbekplevier, Bosruiter en Kleine Strandloper niets te halen. Maar ook vochtige en drassige plekken in het voorjaar, waar Kemphaan, Watersnip en Pijlstaart kunnen pleisteren, zijn in het cultuurlandschap steeds minder te vinden. Mogelijk zouden er in Groningen in de toekomst echter

nieuwe watervogelgebieden kunnen worden ingericht. Daarom is het zinvol om de rest van dit artikel te besteden aan de omstandigheden waardoor het Hoeksmeer veel vogels kan herbergen.

Op het Hoeksmeer verblijft een groot deel van de eenden en steltlopers op een stukje van tien hectare. Hoge aantallen kunnen permanent aanwezig zijn omdat er weinig menselijke verstoring is; de vogels kunnen letterlijk bij verstoring altijd nog een kant uit. Alleen voor ganzen is het Hoeksmeer wel te krap. Bij verstoring vliegen Kolganzen al snel het gebied uit. Maar vrijwel alle andere watervogels blijven bij matige verstoring het Hoeksmeer trouw. Als ze opgejaagd worden vallen ze een eind verder weer in. De west- en noordzijde van het gebied, waarlangs geen wegen lopen vormen een buffer van enkele honderden meters, die noodzakelijk lijkt om verstoring op te vangen.

Vergelijken we het Hoeksmeer met drassige gebieden van kleinere omvang, dan blijkt dat de aantallen onevenredig snel afnemen naarmate de oppervlakte kleiner wordt. Binnendijkse slikkige terreintjes, wielen en kolken langs de hele waddenkust zijn hier een voorbeeld van. Terreinen van 100 bij 100 meter zijn goed voor een paar broedende Meerkoeten en enkele Tureluurs. Op een iets groter terreintje, 200 bij 200 meter, kunnen een paar honderd watervogels zitten, maar verstoring is hier desastreus. Kuifeenden en Meerkoeten zullen nog proberen zwemmend een rustige hoek te bereiken voordat ze wegvliegen. Groepen Wintertalingen zijn ook wat minder storingsgevoelig en vallen na een paar rondjes gedraaid te hebben vaak weer in. Maar de meeste andere vogels, zoals Slobeenden, Grote Zaagbekken en Wulpen, zijn schuwer; bij verstoring kunnen ze letterlijk geen kant meer uit en zullen grotendeels wegvliegen.

Bij het creëren van drassige terreinen moet er dus van worden uitgegaan dat er een wateroppervlakte van tenminste tien hectare is. De totale verstoringvrije oppervlakte moet tenminste 25 hectare bedragen.

Minstens zo belangrijk als de oppervlakte van een terrein is de waterstand. De kern van een vogelgebied moet bestaan uit ondiep water met kale of kort begroeide slikoevers. Waterstanden van 30 centimeter beneden tot 20 centimeter boven het maaiveld zijn optimaal. Hogere en lagere delen trekken nog maar een fractie van de vogels van de optimale terreinen. In de veenweidepolders ten oosten van Haren, de Onner- en Oostpolder (ruim 1000 hectare) pleisteren minder Slobeenden dan op het Hoeksmeer. De diverse kleine plukjes drassig grasland en petgaten geven de indruk dat er "best nog veel vogels" op zitten, maar de enkele tientallen Slobeenden die er totaal aanwezig zijn, zijn er altijd nog minder dan een groep van 100 Slobeenden op het Hoeksmeer.

Beter dan met het uitgraven van geultjes en kleine plasjes zijn steltlopers en eenden er dus bij gebaat dat er ruime open slik- en watervlaktes worden gecreërd, eventueel met eilandjes voor meeuwen en sterns. Voor het "geultjes en kleine plasjes-model" is echter gekozen bij de inrichting van de Westerbroekstermadepolder, die dit jaar (1993) van start gaat. Het is in dit geval te hopen dat vele kleintjes, die dicht bij elkaar komen te liggen, toch nog een grote maken. In ieder geval gaat hier de waterstand flink omhoog en kunnen we nog het een en ander aan moois verwachten in deze polder, die een stuk groter is dan het Hoeksmeer. Droog laten is desastreus. We denken hierbij aan de droge weidevogelreservaten in het Rietdiepdal, die alleen goed zijn voor Grutto's, en aan de Breedbaart polder in de Dollard, een ruige "Graspieper-polder" met wat plukken water aan de noordzijde waar alleen een klutenkolonie zit. Zonder een paar decimeter water extra wordt het daar voorlopig niets.

Ik wil besluiten met nogmaals te benadrukken dat er zonder grondverzet en rigoreus beheer voor steltlopers geen optimale biotoop mogelijk is. Dit betekent dus "dynamiek en veel water" en weg van de structuren uit het cultuurlandschap. Het is een feit dat vrijwel alle kleigraslanden in Groningen bol staan ("kruinig"), om het water beter weg te krijgen. Dit is een onna-

tuurlijke situatie en het betekent altijd "minder vogels" omdat er geen plassen blijven. Eigenlijk zouden dus alle kruinige percelen in de reservaten in Groningen (Ekenstein, Hoeksmeer, Reitdiepdal) omgezet moeten worden in komvormige percelen.

DANKWOORD

De heer J. Tiemens (Staatsbosbeheer Groningen) wilde ik hierbij bedanken voor het verstrekken van vogelgegevens en verdere informatie.